
УДК 81.161.2'374'38

Наталія Мех

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ПОЕТИЧНА СПАДЩИНА МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ЛЕКСИКОНУ «ОДВІЧНІ СЛОВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ»

У статті подано фрагменти лексикону «Одвічні слова української культури (літературна мова к. XVIII — поч. XXI ст.)», зокрема твори Максима Рильського. Словник присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, одвічних слів в історичному та семантико-стилістичному аспектах. Представлений фрагмент першого розділу словника («Логосвіт»), який містить відомості про поняття, що пов'язані з духовною сферою, з вірою та моральністю людини. Семантика одвічних слів, що вміщені у другому розділі («Мікросвіт»), пов'язана з людиною, її родинними зв'язками (баба, дід, батько, мати, дочка, син), видом діяльності (вчитель, сіяч, чумак) тощо. У статті подано фрагмент третього розділу («Макросвіт»), у якому фіксуються художні контексти поета, пов'язані з природою (вода, вогонь, поле, сонце, степ, шлях та ін.) та суспільством (наука, освіта, мистецтво тощо).

Ключові слова: одвічні слова, концепти, поетичні тексти, ідіографічний словник, літературна мова, історія української літературної мови.

19 березня ми святкуємо 120-ти річчя з дня народження українського поета, публіциста, перекладача, академіка АН України Максима Рильського. Він був нащадком київського міського писаря (XVII ст.), онуком багатого польського пана Розеслава Рильського і княжни Трубецької, сином етнографа, громадського діяча Тадея Рильського. Мати, Меланія Федорівна, була простою селянкою. Саме вона прищепила майбутньому митцеві любов до рідної мови, до пісні, неповторний ліризм.

Спочатку поет-неокласик, відсторонений від сучасного йому суспільства, згодом — лояльний до чинного режиму громадський діяч. Екстрапоетичні фактори вплинули

© Н.О. МЕХ, 2015

на подальшу мовотворчість Максима Рильського, яка поділилася на два напрямки — офіційний та ліричний. У ліричній площині йому вдавалося створити мистецькі твори, які увійшли до скарбниці української культури. Художня спадщина М.Т. Рильського посідає помітне місце в історії літературної мови та належить до національного золотого фонду.

Історія літературної мови найтісніше пов'язана з національною культурою. Набуті знання про мову в позалінгвістичних галузях впливають на дослідження власне лінгвальних явищ; стають помітнішими активні інтегративно-диференційні процеси в лінгвістиці й культурі.

Культурологічне вивчення мови передбачає аналіз мовних фактів, які виявляють національно-культурну специфіку комунікації. Увагу лінгвістів привертають передусім лінгвокультурологічно вартісні одиниці, наскрізні концепти, константи, *одвічні слова*, які акумулюють ментальність народу, відбивають специфіку колективної свідомості.

Словник «*Одвічні слова* української культури (літературна мова кінця XVIII — початку XXI ст.)» належить до ідеографічних словників, побудованих за принципом «від ідеї до слова». Як відомо, серед цієї групи лексиконів немає таких, внутрішня будова яких була б однаковою.

Словник присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, *одвічних слів* в історичному та семантико-стилістичному аспектах — це поєднання та перехрещення трьох площин: стилістичної (тексти різноманітної жанрово-стилістичної природи), семантичної (вивчення механізмів смислової трансформації лексичних одиниць, вивчення смислових нюансів слова в різних контекстах) та історичної (тексти різних часових зрізів.).

Актуальність нашого дослідження зумовлена науково-освітніми потребами утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості. Розширення джерельної бази дослідження і використання методу моделювання базових концептів української культури у текстах художнього, наукового та релігійного стилів літературної мови кінця XVIII — початку XXI ст. дасть змогу обґрунтувати поняття міжкультурної комунікації, яка, зокрема, мотивує історичну змінність літературної мови. Створення спеціальних словників для пошуку слів за змістом, слів-понять є соціальним запитом, потребою всіх, хто причетний до української літератури, історії, культури.

Метою словника «*Одвічні слова* української культури» було представити наукові, релігійні та художні тексти літературної мови кінця XVIII — початку XXI ст. як фрагменти культури різних часових зрізів із залученням фрагментів міждисциплінарного знання; обґрунтувати реєстр *одвічних слів*, лексичних одиниць особливо важливих для українського мовного простору, базових концептів української культури, показати їхнє слововживання у діахронії та синхронії, відповідно до історичної змінності й сучасного стану мовної свідомості та відобразити характер спостережених у текстах процесів, тенденцій у лексикографічній праці.

Джерельна база лексики: наукові праці (Г.С. Сковорода, О.О. Потебні, М.С. Грушевського, В.І. Вернадського, філософські, наукознавчі, літературознавчі та історичні тексти другої половини ХХ — початку ХХІ ст.); релігійні (тексти Біблії, богословські енциклопедичні джерела, проповіді) та художні тексти (Г.С. Сковорода, Т.Г. Шевченка, І.Я. Франка, Лесі Українки, М.Т. Рильського, М.П. Стельмаха, Ліни Костенко та ін.). Українські лексикографічні праці ХVIII — початку ХХІ ст.

Словник «*Одвічні слова* української культури (літературна мова к. ХVIII — поч. ХХІ ст.)» містить особливо важливі, найпоширеніші лексичні одиниці, наскрізні концепти української культури.

Змішане впорядкування і за значенням і за алфавітом. Словник має три основні розділи «*Логосвіт*», «*Мікросвіт*» та «*Макросвіт*», у межах яких розміщені словникові статті за алфавітом. В свою чергу розділ «*Макросвіт*» поділено на підрозділи «*природа*» та «*суспільство*».

Коли йдеться про літературну мову того або того періоду, то обов'язково робиться акцент на словниках, як на фундаменті знайомства з мовою. Умовно ми поділили кожен словникову статтю на відомості, що містяться у загальномовних лексикографічних джерелах ХІХ—ХХ ст. про визначення кожної лексичної одиниці (*одвічного слова*) та її слововживання у хронологічному порядку від текстів к. ХVIII до сучасних зразків літературної мови початку ХХІ ст.

Працюючи над словником «*Одвічні слова* української культури (літературна мова к. ХVIII — поч. ХХІ ст.)» ми не могли оминати увагою мовосвіт Максима Рильського. Можемо погодитися з твердженням багатьох науковців про те, що значення його мовомислення важко переоцінити для дослідницьких робіт не лише в царині мовознавства. Цінним для нас було подати об'єктивну та показову лінгвістичну інформацію того часового зрізу культури, в якому жив і творив митець.

Функціонування одвічних слів української культури простежуємо в художніх текстах Максима Рильського. Зокрема, перший розділ словника «*Одвічні слова* української культури» — розділ «*Логосвіт*» — містить відомості про вживання одвічних слів, що пов'язані з духовною сферою, з вірою та моральністю людини. Названий розділ охоплює наскрізні поняття релігійної картини світу, абстрактні поняття, що функціонують у літературній мові на різних часових зрізах від кінця ХVIII до початку ХХІ ст. Пропонуємо фрагмент розділу «*Логосвіт*», у якому фіксується художнє слово Максима Рильського (Зібрання творів [Текст] : у 20-ти т. Художні твори. Томи 1—11 / М.Т. Рильський. — К. : Наукова думка, 1983—1985.), пор.:

АНГЕЛ

Чи **янголи** нам свічі засвітили
По довгих муках безсердечних літ,
Чи ми самі прозріли й зрозуміли
Солодкий світ?

(«Солодкий світ! Простір блакитно-білий...»).

Моя **душа** подолана твоєю
Високою, прекрасною **душею**,
І в небеса я лину разом з нею.

(«З Генріха Гейне
МОЇЙ МАТЕРІ Б. ГЕЙНЕ»).

Функціонування лексем *Бог, ангел, душа, дух та ін.* пов'язане з відповідним духовним простором.

ДУХ

Солодкий світ! Простір блакитно-білий
І сонце — золотий небесний квіт.
Благословляє **дух** ширококрилий
Солодкий світ.

(«Солодкий світ! Простір блакитно-білий...»).

Семантичне оновлення понять *мова, пісня, розум, слово* відбувається за рахунок розширення контекстів, введення їх до нових комунікативних дискурсів.

МОВА

Як парость виноградної лози,
Плекайте **мову**. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.

(«Мова»).

ПІСНЯ

Благословенна ти в віках,
Як сонце наше благовісне,
Як віщий білокрилий птах,
Печаль і радість наша, **пісне**,
Що мужність будиш у серцях,
Коли над краєм хмара висне.

(«Слово про рідну матір»).

РОЗУМ

Коріння миє верболозам,
Дітей підгодує брудних,
І мудрим присипляє **розум**,
На ум навчаючи дурних,..

(«Подвійна лірика»).

СЛОВО

Доми, давно порівняні до скринь,
Людські **слова** з їх розмахом несмілим...
Дай, серце, волю нетерплячим крилам,
Затріпочи, розвійся і полинь!
(«Тріпоче сокіл, сріблом потемнілим...»).

...

У нього кожне **слово** — це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

(«Мова»).

Лексеми вміщені у розділі «Логосвіт» мають свою специфіку — їхня семантика так або так пов'язана з духовною площиною буття.

Семантика *одвічних* слів, що вміщені у другому розділі «Мікросвіт», пов'язана з людиною, її родинними зв'язками (*баба, дід, батько мати, дочка, син*), видом діяльності (*вчитель, сіяч, чумак*) тощо, пор.:

БАТЬКО

Я з **батьком** — ще малий — у вітряному лісі
Ішов стежиною (казали ми: *взабрід*).
Прозора височінь здавалася як лід,
Та, мов живі, листки в височині вилися.
(«Взабрід»).

МАТИ

Із поля дівчина утомлена прийшла
І, хоч вечеряти дбайлива кличе **мати**,
За сапку — і в квітник, де рожа розцвіла,
Де кучерявляться кущі любистку й м' яти.
(«Троянди й виноград »).

НАРОД

Прислухайтесь, як океан співає —
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж **народ**, учителів;..
(«Мова»).

Фрагмент третього розділу «Макросвіт», зокрема, підрозділ «природа» у якому зафіксовано наступні контексти Максима Рильського, пов'язані з природою (*вода, вогонь, поле, сонце, степ, шлях* та ін.), пор.:

ЗЕМЛЯ

У небі вітер кучерявий
Колише теплу блакить,
І на **землі** гойдає трави,
І затихає, й знов шумить.
(«Цвітуть бузки,
садок біліє...»).

НЕБО

Ходім! Шумлять щасливі води,
І грає вітер навкруги,
І голуби ясної вроди
Черкають **неба** береги.
(«Молюсь і вірю. Вітер грає...»).

ШЛЯХ

Посріблені ліси окуталися тінню,
А небосхил горить і віти золотить.
Виходжу я на **шлях** — на смугу ясно синю, —
І чудно й дзвінко сніг під валянком скрипить.
(«Срібний сонет»).

Підрозділ «суспільство» містить такі поетичні контексти Максима Рильського, як *наука, держава, історія, освіта, мистецтво*, тощо, пор.:

МИСТЕЦТВО

Так ти, **мистецтво**, серед бур і змроку
Сіяєш мислям і серцям людським, —
У темнім морі променисте око.

(«У пушах, де лише стежки звірині...»).

В тобі, **мистецтво**, — у малій картині,
Що більша за усей безмежний світ!
Тобі, **мистецтво**, у твоїй країні
Я шлю поклін і дружній свій привіт.
Твої діла — вони одні нетлінні,
І ти між квітів — найясніший квіт!

(«Мистецтво»).

МУЗИКА

В тобі, мистецтво, у тобі одному
Є захист: у красі незнаних слів,
У **музиці**, що вроду, всім знайому,
Втіляє у небесний перелив;..

(«Мистецтво»).

На березі — життя: і гавкання, і крики.
А в серці тишина незаймана живе,
І в срібних одблисках надземної **музики**
У небі журавлів далекий ключ пливе.

(«Колишеться човен...»).

Наведені вище лексеми є наскрізними культурними концептами, що увійшли до словника «Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII — початку XXI ст.)». Користуючись скарбами художньої спадщини Максима Тадейовича Рильського ми подаємо приклади функціонування названих концептів у текстах, збагачуючи та вияслюючи тим самим словниковий матеріал. Адже мовотворчість М.Т. Рильського була і залишається для нас нетлінним скарбом, унікальним духовним продуктом своєї епохи.

Рильський М.Т. Т. 1 : Поезії 1907-1929. Проза 1911—1925 / Ред. С.А. Крижанівський. — К. : Наукова думка, 1983. — 535 с.

Рильський М.Т. Т. 2 : Поезії 1930-1941 / Ред. С.А. Крижанівська. — К. : Наукова думка, 1983. — 431 с.

Рильський М.Т. Т. 4 : Поезії 1949-1964 / Ред. Л.М. Новиченко. — К. : Наукова думка, 1984. — 423 с.

Статтю отримано 19.03.2015

Natalia Mekh

Institute of Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

POETIC HERITAGE MAKSYM RYLSKYAS
A SOURCE OF LEXICON "ETERNAL WORDS UKRAINIAN CULTURE"

Poetic heritage Maksym Rylsky occupies a prominent place in the history of literary language and belongs to the national gold reserve. March 19, we celebrate the 120th anniversary of his birth.

Working on the lexicon of "Eternal words Ukrainian culture (language that room. XVIII - early. XXI century.), we could not ignore movosvit Maksym Rylsky. Its importance can not be overemphasized movomyslennya for research not only in the field of linguistics. Valuable for us to give a objective and linguistic information indicative of a time slice cultures in which the artist lived and worked.

Culture-language learning involves analysis of linguistic facts that reveal the ethno-cultural specifics of communication. The attention of linguists attracted primarily linguistic and cultural unit cost, through concepts, constant, eternal words that accumulate mentality of the people, reflecting the specificity of the collective consciousness.

Glossary "Eternal words Ukrainian culture" refers to ideographic. It is known that among this group lexicons no such internal structure which would be the same. The relevance of the study due training needs strengthening in terms of the history of literary language and its style as phenomena that are closely related to the philosophy of culture, the development of national consciousness.

The dictionary is dedicated to basic lexicographical processing cultural concepts, eternal words in the historical and semantic stylistic aspects. This combination and cross three planes: stylistic (texts of different genre and stylistic nature), semantic (study of mechanisms of semantic transformation of lexical items, learning semantic nuances of words in different contexts) and historical (texts of different time slices).

Presented fragment of the first chapter vocabulary "Logosvit", which contains information about concepts related to the spiritual sphere, with faith and morality of man. The semantics of the eternal words contained in the second section "Microcosm", associated with the person of family ties (grandmother, grandfather, father, mother, daughter, son), activity (teacher, sower, chumak), etc.

Posted fragment of the third chapter "Macrocosm", which recorded artistic contexts poet associated with nature (water, fire, field, sun, desert, path, etc.) And society (science, education, art, music, etc.).

Key words: eternal words, concepts, poetic lyrics, idiohrafichnyy vocabulary, literary language, the history of Ukrainian language.